

мајсторске дружине, колике ће им бити наднице и где ће се насељавати. Његово посебно поверење уживали су неимари из породице Гођевића, који су двадесетих и тридесетих година подигли на десетине сакралних објеката. Аутор на крају даје бројне податке о профаним објектима, од скромних кућа брвнара, собрашица, чардака и вајата, до сложених градитељских подухвата какви су били конак кнеза Милоша у Крагујевцу и неке градске куће у Сарајеву.

Драгиша Милосављевић се у раду користио до сада необјављеним историјским изворима, затим објављеном грађом и бројном литературом која обухвата више од 300 библиографских јединица. Додатни квалитет књиге чини и око 370 фотографија доброг квалитета, цртежа, планова и пресека објеката, што ауторова тумачења визуелно поткрепљује и читаоцу олакшава коришћење књиге. У квалитетним монографијама те врсте то је, уосталом, неопходан садржај. Посебна вредност књиге је што је аутор својим интересовањем обухватио веома широк простор на коме су Осаћани деловали, од Сарајева и централне Босне на западу до Велике Мораве на истоку, на супрот неким његовим претходницима који су своја истраживања махом ограничавали на подручје источно од Дрине. Књига је опремљена неопходним научним апаратом, укључујући резиме на енглеском језику, списак извора и литературе, те уобичајене регистре личних имена, географских појмова и општих појмова. Напомене су дате у самом тексту, прегледно и сагласно основним методолошким захтевима струке. Излагање аутора је уједначено, приступачно и читаоцу коме истраживање прошлости није професионално опредељење. Будући да је реч о делу које обилује новим подацима значајним за изучавање бројних проблема из историје уметности, етнологије и историје, можемо закључити да ће постати драгоцен помоћ у раду будућих истраживача прошлости географских простора источне Босне и западне и централне Србије.

Синиша Мишић

Историја приватног живота
(уредили: Филип Аријес и Жорж Диби), Слио,
Београд 2000, стр. 565.

Крајем прошле године, у издању издавачке куће Слио, објављен је превод првог тома од пет о историји приватног живота у Европи. Први том обухвата раздобље од Римског царства па до 1000. године, а приређивачи су Филип Аријес и Жорж Диби. Књига се састоји од пет посебних делова, које су писали различити аутори, а од тога су три посвећена антици (Римско царство (13–202), аутор Пол Вен; Позна антика (203–261), аутор Питер Браун; Приватни живот и кућна архитектура у римској Африци (263–352), аутор Ивон Тебер; једно раном средњем веку у западној Европи (Рани средњи век на Западу (353–465), аутор Мишел Руш) и пето је посвећено Византији (Византија у 10. и 11. веку (466–529), аутор Евлин Патлажан). На крају је дата и селективна библиографија (531–551). Одмах се запажа квантитативна неравномерност појединих тематских целина, где прва заузима више од трећине целокупне књиге. Нажалост, и квалитет појединих делова није на истом нивоу, што целокупној књизи умањује вредност. Међутим, сама тема, географски оквир и временски период су за поштовање као историографски подухват, који би и у нашој средини могао да нађе одјека у научној, али и читалачкој јавности.

Пол Вен је написао историју приватног живота у Римском царству и то је један од бољих делова ове књиге. Одвајајући приватно од јавног, аутор је пошао од тренутка рођења, када отац одлучује да ли ће прихватити дете или га одбацити, јавно га излажући на кућним вратима или сметлишту. У Риму незаконита деца носе мајчино име, а признавање очинства није постојало. Просечна породица је имала обично троје деце. Код аристократије, а то је углавном историја њиховог приватног живота, дете се поверава дојкињи и „педагогу“, који га васпитавају до пубертета. Они и брат по млеку представљају другу породицу. Учесталост усвајања је још један доказ колико је мало била природна римска „породица“. Дете је у мешовиту школу ишло до 12 година, после тога школовање настављају само имућнији. Не уче се корисни предмети већ они који доносе престиж (беседништво). Школовање у грчким деловима Царства

умногоме се разликује: ту је школа део јавног живота, а спорт представља половину учења. Млади Римљанин са 16–17 година почиње каријеру, улази у војску. Пре женидбе, 6 до 10 година посећује жене на лошем гласу, али од 2. века нови морал у том погледу тражи уздржавање. Младић је све до очеве смрти под његовом влашћу без обзира на степен одрастања. Он не може издати никакав правни акт док му је отац жив, па макар био и конзул. Без очеве сагласности син не може правити каријеру, а правиће је онај кога отац одреди. Очева смрт деци најављује наследство и крај „робовања”, зато не изненађује опседнутост оцеубиством и његова учесталост. Једини Римљанин потпуни човек јесте „отац породице”.

У историји приватног живота важно место заузима институција брака. Код Римљана то је приватни чин, није чак ни правни акт. И развод је неформалан као и брак: она одлази са миразом, а деца остају код оца. Стоицизам обилато проповеда нови морал о брачном пару по коме је супруга „животна сапутница”, пре тога је она предмет који пријатељи чак и размењују. Жена је велико дете које се мора штедети због мираза и угледног оца. Муж је господар жене, а брачна љубав је срећна околност, али не и предуслов и темељ брака. Под утицајем стоицизма, али и хришћанства, тај однос се мења. П. Вен са становишта приватног испитује и институцију ропства, јер су робови приватно добро. Без обзира на однос господара роб остаје човек који може сваког тренутка бити продан или погубљен. Институција ропства није довођена у питање чак ни код Сенеке. У Риму отац породице управља домаћинством чији су чланови и робови. Ослобођеници не живе у кући господара, али непрестано долазе да му искажу поштовање. Они су најчешће трговци и обично живе у конкубинату, богати су, али су полуграђани, не могу ући у високо друштво, а њихови синови су већ пуноправни грађани. У кући оца породице непрестано су присутни и штићеници, слободни људи који се удварају оцу породице због каријере, сиротиње или наследства. Они сваког јутра чекају пред заштитниковим вратима. Аутор се ту, као и код вршења јавних функција, сусреће са проблемом како повући линију између јавног и приватног. Свака јавна служба у Риму била је предмет купопродаје између бившег носиоца и његовог наследника. Јасна подела између приватног и јавног живота није постојала. Меценство је било опште, градови су се навикли на јавну раскош, па су је на крају захтевали као своје право, што је морао да плаћа свако ко је дошао до неке јавне, градске службе.

Пошто је газда отац породице, привреда је припадала сфери приватног живота. Међутим, раде само они који су нико и ништа, прави људи се баве руковођењем, то је делатност која приличи слободном

човеку. Доколица је главно обележје приватног живота људи од угледа. Антика је време у коме се доколица држала за врлину: по Платону добро уређен полис је онај чији грађани живе од робовског града на селу, а занате препуштају ситнијем свету. Богатство је значило врлину, а као основа процене богатства, узима се земља. Богат трговац ће уздићи себе само ако постане земљопоседник. То је, у ствари, одбацавање скоројевића. Аутор је приказао добар део економске историје као одраз приватног живота, али прилично површно.

У римском је друштву страх од јавног мњења играо велику улогу у приватном животу, а публика је себе сматрала пуноправним судијом. Гробнице Римљана биле су намењене јавности, читавом свету, зато су и биле са обе стране путева којима се излазило из града. Епитафи цветају од 1. до 3. века, говоре о друштвеној улози појединца. Све се одмеравало: брак, развод, опорука, сви живе јавно, наочиглед својих ближњих и нико није поштеђен полагања рачуна о свом приватном животу, чак ни цар. Уљудност је била дужног лепог понашања, а градски живот је но што одликује римско друштво. Јавна купатила и приредбе су чари градског живота, и гозбе, где „процвета” приватан човек. Римско друштво је склоно претеривањима у разним врстама уживања. Однос према смрти и боговима такође је приватан: свако верује у бога у кога жели, а о загробном животу се није много бринуло.

Пишући о приватном животу позне антике, Питер Браун је с правом истакао промене у њему које је донео продор хришћанства. Оно дубоко мења моралну текстуру позног римског света, а ипак хришћанске вође једва да уносе ишта ново у области морала: они стварају нову групацију чије изузетно настојање на солидарности јамчи да ће чланови упражњавати оно што су пагански и јеврејски моралисти већ проповедали. То је морал социјално рањивог човека. Нагласак је на брачној слози, одбацавању развода, строгом неодобравању другог брака. Одрицање од сексуалности постаје основа за мушку превласт у хришћанској цркви, што ће је учинити различитом од јудаизма и ислама. Црква постаје битан елемент приватног живота: епископи и свештенство на крају 3. века постају елита која је у очима поштовалаца, по угледу равна традиционалним елитама градских угледника. Угледне личности постају царски службеници који градом управљају у име далеког императора. То је друштво којим јасно преовладава савез између царских службеника и крупних земљопоседника. Јавна личност се развија у нешто непријатно, а дивоте града сада одражава император и у његово име потентес. Захваљујући царским поклонима, дижу се базилике, коју окупљају грешнике који су међусобно једнаки у потреби за Божјом милошћу. Најчвршће границе унутар групе оцртава грех, сиромашни

су оличење положаја грешника. Са ширењем хришћанства црква се поставила између личности, породице и града. Сада црква, а не град, слави сећање на покојника.

На приватни живот веома утичу монашки духовни и морални ставови који произлазе из искуства понајвише сеоске средине. Углед монаха лежи у чињеници да је он „усамљеник”, они постају јунаци и духовне вође сеоском становништву. Монаси и њихове присталице су први хришћани који гледају с ону страну античког града, они виде ново друштво, а град губи првенство као истакнута друштвена и културна јединица. Брише се традиционална подела на варош и село и усресређује се на универзалну поделу – на богате и сиромашне. Манастир постаје прва заједница спремна да пружи потпуно хришћанско образовање од раних година, а то означава крај васпитног идеала какав је неговао град. Све до краја 4. века образовање се добијало код беседника у неком кутку форума. Са доминацијом манастира, тај облик школовања који се ослањао на поштовање према човека, могао је да ишчезне.

Монашки образац ставио је знак питања на брак, на сексуалност и разлику у половима. Он подразумева да хришћанин у браку неће ући у рај. Рани брак се предлаже младима оба пола, јер штити од промискуитета. То је потпуно супротно римском друштву. Међутим, у позној антици, изван врата базилике и зидова хришћанске куће, наставља се силно профан и сексуално недисциплинован живот града. Још 630. у Палерму је 300 проститутки изазивало немире против византијског управника. Монашки образац уопште не опседа епископе на латинском Западу. Августин тврди да су Адам и Ева у рају уживали брачни живот, а верницима је циљ да досегну тај склад. Августинове идеје су наметнуле строгост и аскетску свест о људској моралној слабости у скромних домаћина световњака. С друге стране, он је објединио „свет” и „пустињу” у католичкој цркви која ће га у том питању следити у свом тихом надирању у западној Европи. Између „света” и „пустиње” нема више строге разлике, што је у Византији још случај. П. Браун живот позне антике највише прати преко морала и идеја, али није у ту тему знатније укључио резултате археологије.

Трећа целина књиге бави се односом приватног живота и кућне архитектуре у римској Африци. Поглавље је богато прилозима, плановима кућа, археолошким резултатима. Међутим, Ивон Тебер је своја истраживања усмерила само на аристократску кућу, што ни издалека не обухвата приватни живот свог становништва. Други проблем је избор провинције Африке, за коју И. Тебер каже да је најважнија у Царству. Та констатација просто није тачна, у самој Африци постоји једна далеко важнија – Египат, а на Балкану, у Галији и Шпанији, постоји

много важнијих и политичких и привредно, провинција од Африке. Уредницима тог тома може се замерити и то да се не говори о кућној архитектури самог Рима и Италије, што би тематика свакако захтевала. Тим пре што је сама И. Тебер закључила да у кућној архитектури Африке и Рима постоје битне разлике. Тако је та област испитивања приватног живота античког света остала недоречена. Ауторка је добро приказала структуру аристократских кућа у Африци и функције појединих простора унутар домуса.

Историја приватног живота у раном средњем веку приказана је у две целине: на Западу и у Византији, и то с правом, јер су разлике велике. На Западу, како тврди М. Руш, приватни живот, у односу на антику, постаје најкрупнији чинилац цивилизације: узмицање града пред селом најупадљивији је пример. За новодошавше Германе готово све припада области приватног. Богатство постаје приватна ствар као и кућа и трпеца. Држава се приватизује, она постаје лична непокретна имовина краља, њена деоба међу наследницима доводила је до многих рагова. Варварска права дају предност приватном: за крађу смрт, за убиство глоба – у народу који је на граници преживљавања важније је имати него бити. Приватизацијом државе нестао је порез, краљ живи од својих прихода. Приватни живот је угушио државу лишавajući је прихода. Све се приватизује: ковница, чување путева – свако је на својој територији мали краљ. У овом друштву су лаж и кривоклетство велики проблем, вазали често напуштају свог сизерена. Рани средњи век на Западу запљускују три таласа пустињаштва. Појединац се повлачи у шуму, а она обухвата две трећине земље. Пустинја се полако наставља, цветају манастири, а ускоро ничу и градови.

Средњовековном човеку врт представља најдражи затворени простор, то је место за приватни одмор и лични рад, у близини је обично и воћњак. Гостопримство представља обавезу, а кућа је право светилиште приватног живота. Највећи део куће био је од дрвета са сламним кровом. Ту заједно живе људи и стока. Јело се веома обилно, углавном месо, а пило се и више. Црква уводи постове, не само као хигијенску меру. Подригивање и гасови изражавали су се што звучније као доказ доброг здравља и захвалности домаћину. Култ претеривања у храни ишчезао је током 10. века, а замењен је уобичајеним обедима, мада и даље постоје гозбе које трају по три дана. То доба одликује општа жеђ за златом, грамзивост никог није штедела. Раскош доприноси уздизању личног ранга. Приватност је обузела све: државу, друштво, војску, финансије, новац, друмове. Ако је у римском друштву скоро све било јавно, у раном средњем веку је обрнуто.

Битно се променио и однос према телу и љубави. Људско тело постаје место где се најрадије сукобљавају добро и зло. Лоша хигијена,

повећање мочварних зона шири болести парализе, харају маларичне и све паратифусне грознице. Висок је морталитет деце и породиља, жеља за потомством достиже опсесивне размере, дужина живота једва досеже 30 година. Жене и деца, у случају рата, као драгоцену добру, чине део плана. Деца се поклањају манастирима толико да се они претварају у обданишта. Род је најбитнија заједница, појединац не ужива заштиту ако не припада роду, због тога је породица обавезно бројна. Сваки род има заједничку земљу коју жене не могу наследити. Женин живот је у крајњем исходу јаван због последица које може да изазове. Црква забрањује други брак, званично је постојала моногамија, а практично полигамија. Само је права супруга имала сва права, а њена деца имају право наслеђа. Готово сви меровиншки краљеви имају више жена, моногамија и нераскидивост брака улазе у општи обичај тек од 10. века.

У средњовековном друштву се доста бави спортом и ловом, те тако негује агресивност, основна мушка особина. Ствара се везаност према коњу и мачу, ту се вежба вештина ратовања, човек често може бити жртва. Крађа и пожар су два основна приватна чина у растућем насиљу. Крађа је сматрана за напад на појединца, а пожар је био усмерен против породичне заједнице и рода. Насиље је свакодневна појава, харају бескрајне крвне освете, које се могу прекинути нагодбом. Убијање значи мужевност. Смрт је такође приватан чин, који црква настоји да претвори у јавни како би отклонила мору паклених манифестација. Гробље почиње да окружује цркву. Човека тога доба муче разна паганска веровања, а најраспрострањеније је бацање чини. Црква преко светих тајни и строгошћу према гресима потискује паганска веровања, чиме мења свест људи.

Последњи одељак те књиге посвећен је приватном животу Византије од 9. до 11. века. Е. Патлажан је у првом делу површан приказ политичке историје Византије у време македонске династије. Тако написан, овај приказ је потпуно некористан. У приватном животу Византије важно место заузимају породица и род који живе у једној кући (оикос). Аутор је превише пажње посветила монашком животу, посебно ако се има на уму да монашке заједнице представљају мањину у односу на остало становништво. Родбина је групација која има свест о себи, она отворено наступа у политичким потезима државе и цркве, у њој се не живи само приватни живот. Породице се међусобно орођују и тако увећавају моћ: најбољи пример тога доба су породице Фока, Склир и Малеин. О браку и појавама у вези с њим аутор је изнео веома штуре и уопштене податке, иако је било могуће далеко детаљније испитати ту појаву која по својој бити припада сфери приватног.

Говорећи у целини о првој књизи Историје приватног живота, може се рећи да је њено основно обележје неуједначеност појединих поглавља и по обиму и по квалитету. Нарочито је последње поглавље слабије од осталих. Прво поглавље П. Вона и по обиму и по квалитету надмашује остала. Поводећи се пре свега, за писаним изворима, аутори су осветлили, негде успешно негде мање успешно, углавном живот владајућих слојева. Скоро да се нигде, на 529 страна, не појављују „обични људи” и њихов приватни живот. Много се полаже на тумачење морала, идеја, што је добро, али мало се истражују разне манифестације приватног живота. Без обзира на одређене недостатке, објављивање те књиге је вишеструко корисно за нашу историографију, јер може бити подстицајна за наше истраживаче. Било би добро да Слио објави и наредне томеове који се баве историјом приватног живота у наредним вековима, све до данашњих дана.